

Kritik Analitik Düşünme
KAD?

ZİNE
KAD Serisi: 1

ISBN: 978-605-63043-0-9

KAD SERİSİ
No: 1

ISBN: 978-605-63043-0-9

KRİTİK- ANALİTİK DÜŞÜNMEK
(KAD)

GENEL ÖZELLİKLER

ZİNDE

2007

İÇİNDEKİLER

Önsöz: Neden KAD?	2
1. Nedir KAD?	4
2. Kavramlar ve tanımları	4
3. Düşünme organı olarak beyin	5
4. Düşünmenin gruplandırılması	6
4.a. İstemsiz düşünme ve özellikleri	7
4.b. İstemli düşünmek	8
4.c. İstemli düşünmenin özellikleri	8
4.d. İstemli düşünmenin yöntemleri	8
5. Kritik ve analitik düşünme	9
5.a. Kritik-analitik düşünmenin temel özellikleri ve kriterleri	11
5.b. Kritik-analitik düşünmenin aşamaları	13
5.c. Kritik-analitik düşünmeyi etkileyen faktörler	14
5.d. Kritik-analitik düşünmenin kapsamı	17
5.e. Kritik-analitik düşünme nasıl yapılmalıdır?	19
6. Tablolar	21
7. Kaynaklar	23

ÖNSÖZ

NEDEN KAD?

“Kendimizi, genç ya da ihtiyar, kadın ya da erkek ayırımı yapmadan, suni mazeretler üretmeden, her gün, her an eğitip, sürekli geliştirmeliyiz.

Analitik ve kritik düşünmeyi öğreten kitapları alıp anlayarak okuyup, günlük hayatımızda tatbik etmeliyiz. Bugünden itibaren, daima ayarını doğru yola göre kontrol ve teftiş edip düzenleyeceğimiz, kişisel hayat planımızı yapmalıyız. Önce hakkı bilmeliyiz, o zaman kimin hak olduğunu anlarız. O adamın bu adamın peşinde koşmamalıyız. Bir takım şeylere körü körüne bağlanmamalıyız. Hür olmalı, tek başımıza da olsa kendimizi, dünya da kalmış tek kişi olduğunu düşünerek, Haktan ayrılmadan, yapacaklarımızı kendimiz tespit etmeli ve yapmalıyız.

Yetişmiş meslek erbabı insanların, münevverlerin, mütehasısların, eğitimcilerin, tüccar ve sanayicilerin neticede aklı eren her iyi niyet sahibinin, dünya gidişatını yönlendirmeye çalışan sistem ve organizasyonları daha iyi tanıyıp politikalarını ve neticelerini hesap edebilmeleri için, kritik-analitik düşünmeyi öğrenmelerine destek olmamız lazım. Gelişmeleri doğru değerlendirme ve anlama yeteneği geliştikçe iyi insanların dünya politikalarında daha aktif ve belirleyici rol almaları ve iyiliği ön plana çıkarma fırsatları doğacaktır. Dolayısıyla herkes kendi işiyle meşgul olsun kavramını; iyiler, gidişatı kendi istikballeri açısından kavrayıp doğru olan yöne gelişmeleri yönlendirsın diye kampanyalar yapmamız lazım.

Bilgilerimizi, inançlarımızı, amellerimizi, düşünce, duygu ve kanaatlerimizi, davranışlarımızı, fikri ve ruhi yapımızı sağlam, sağıh, ana kaynaklara uygun hale getirmeliyiz. Bu amaçla kendimizi sürekli sorgulamalıyız. Bilgi dağarcığımızı delillerle, ilmi dayanaklarla zenginleştirmeliyiz. Her türlü hurafeden, bidatlerden, yozlaşmış geleneklerden ve çağdaş yanılığardan, fitnelerden uzak durmalıyız. Böylece, sloganik düşünce ve söylem tarzından uzak, derinlikli bir düşünce bütünlüğü kazanabiliriz”.

Uzun söze ne hacet!

Sadece gerçeğe bağlı, hiçbir yönlendirmenin yönlendiremediği; tahminlerin, duyguların, ön yargıların belirlemediği; kişiye, gruba, ülkeye ve tüm insanlara rağmen, sadece ve sadece doğru olanı yapmak ve yaptırmak için ve kendimizle yüzleşmek için işe düşüncelerimizden başlamalıyız.

ZİNDE

İSTANBUL-2007

NEDİR KAD?

İnsanlar genellikle mevcut düşünme yeteneklerinden memnundurlar. Bu nedenle onu geliştirmeyi düşünmezler. Bunu aşmak için, önce sistematik düşünür olmaya niyet etmek gerekir. **Niyet** ilk adımdır. Bu hem kolay hem de zordur. Bunu istemek henüz doğru düşünebilir olmadığınızı kabul etmek anlamına gelir. Doğru düşünme becerileri kazanmak gerçekten önemlidir. Ancak bundan daha önemlisi, **düşünme becerilerini geliştirme fikrine**, sahip olmaktır. Bu bir öz-imağdır. Uygulama becerisidir (De Bono E, 1997).

KAVRAMLAR VE TANIMLARI

Düşünmek, insanı diğer canlılardan ayıran çok önemli bir özelliktir. Ancak, alışkanlık ve reflekslerden öte ise, insanı diğer canlılardan ayıran bir özellik olur. Aksi halde, “davranışların belirlenmesi” fonksiyonu olarak, bütün canlılarda farklı seviyelerde de olsa, ortak bir içgüdüye indirgenmiş olur. İçgüdüsel ve reflekslerle sınırlı olmayan kritik ve analitik düşünmeyi tanımlamak için, ilgili kavramların sözlük ve uygulamada kullanılış anlamlarını irdelemek gerekir.

“**Düşünmek** sözlükte; a- Bir sonuca varmak amacıyla incelemek, kıyaslamak ve benzer ilgililerden yararlanarak düşünce üretmek, kavram geliştirecek tespitlerde bulunmak, muhakeme etmek. b- Aklından geçirmek, kavramları tanımlamak, göz önüne getirmek. c- Zihinle arayıp bulmak. d- Bir şeye karşı ilgili ve titiz davranmak. e- Akıl etmek, ne olabileceğini önceden kestirmek. f- Tasarlamak. g- Tasalanmak, kaygılanmak. h- Farz etmek gibi anlamlara gelmektedir. **Düşünme** ise; a- Zihnin belli bir konuyla ilgili tüm belleğini harekete geçirmesi, tefekkür. b- Duyum ve izlenimlerden ayrı olarak aklın bağımsız ve kendine özgü durumu, karşılaştırmalar yapma, ayırt etme, birleştirme, bağlantıları ve biçimleri kavrama becerisidir. **Düşünce** de; a- Düşünme sonucu varılan, düşünmenin ara ürünü olan görüş, mütalaa, fikir. b- Tasa, kaygı, sıkıntı. c- Niyet ve tasarı şeklinde tanımlanmaktadır. Düşünmenin zıddı olan “**gaflet**” ise; “unutmaksızın ihmal

etmek, terk etmek, yanılmak, umursamamak, dikkatsizlik yapmak” gibi anlamlar içermektedir”. (Türk Dil Kurumu, 1988).

Bir cümle ile tanımlanması gerekirse düşünmek; “**zekâyı kullanarak bilgileri bir araya getirmek ve gerçeğin anlaşılması için gösterilen zihinsel etkinliktir**”.

Tanımlarda akıl ve zekâ terimleri de geçmektedir. **Akıl** sözlükte; “a- İnsanın iyiyi, kötüyü ve ilimleri anlayan, sebeplerden neticeler çıkararak, eserden eser sahibine ulaştıran özelliği. b- Düşünme ve anlama özelliği, insan zihninin sıfatı. c- Kalpte Hak ile batılı ayırt edebilen bir nur” gibi ifadelerle tanımlanmaktadır. “Akl-ı matbu: yaradılıştan her çocukta olan fitri akıl, akl-ı baliğ: yetişmiş genç aklı, akl-ı mesmu: sonradan tecrübe ve bilgi ile gelişen akıl” gibi kullanımları belirtilmektedir. **Zekâ** ise; “çabuk anlama ve bilme kabiliyeti, anlama ve kavramada çabuk olmak, saflık, duruluk” gibi anlamlara gelmektedir. (Yeğin A, 1989). Genel olarak, “beynin bilgiyi öğrenip hızlı ve doğru olarak analiz etme yeteneğine zekâ denir”. Zekâ beynin bir fonksiyonudur ve çok boyutludur. İnsan beyninin 11 boyutu olduğu, bunun dört boyutunun bile tam olarak kavranılmadığı, konu ile ilgili yapılan çalışmalarda belirtilmektedir. Bilgisayarların iki boyutlu olduğu göz önüne alındığında, büyük bir potansiyel olan zekânın, ortaya çıkan boyutları “**çoklu zekâ**” kavramları ile açıklanmaya çalışılmaktadır (Kavaklı AE, 2005).

DÜŞÜNME ORGANI OLARAK BEYİN

Düşünme fonksiyonunun yerine getirildiği organ beyindir. Beynin yapısal hücresine **nöron (sinir hücresi)** adı verilir. İnsanda yaklaşık olarak 120 milyar nöron bulunur. Doğum sırasında nöronlar çoğunlukla birbirinden ayrı iken, 6 haftadan sonra nöronlar arasında hızla bağlantılar kurulmaya başlar. Bu bağlantılar öğrenme ile ilgilidir. Beyindeki sinir hücreleri, “bilgi uyarıları” ve ‘heyecanlarla’ harekete geçer. Beyne gelen her yeni bilgi uyarısı ile yeni bir bağ kurulur ya da eski bağlar harekete geçirilir. Bazen hücreler arasında dakikada 580 bin bağlantı kurulabilir. Beyin yeni bilgilerle gelişir (Kavaklı AE, 2005).

Beyin, sağ ve sol olmak üzere, şekline göre birbirine benzeyen iki kısımdan ibarettir. Sağ ve sol beyinin şekil ve yapısal benzerliğine karşın, her iki tarafta fonksiyonel olarak farklı özellikler vardır. Bu özelliklerden daha çok kullanılanlar daha baskın hale gelirler ve “**kişisel özellik**” niteliği kazanırlar. Yapılan çalışmalarda, beynin morfolojik olarak iki bölümlü simetrik yapısına rağmen, fonksiyonel olarak dört kişilik özelliği veya “**düşünme tarzı**” modeli tanımlayabildiği ve mantıksal, statükocu, duygusal ve deneyici özelliklerinden en çok kullanılanın daha baskın olduğu ileri sürülmektedir (Herman N, 1996). Beyin ile ilgili olarak yıllardır yapılan çalışmalara rağmen bilmediğimiz çok şey vardır. Beyin fonksiyonlarının bu karmaşıklığı göz önüne alınırsa, beyin hakkındaki her şeyi hiçbir zaman bilemeyeceğimiz kanısı oluşur.

DÜŞÜNMENİN GRUPLANDIRILMASI

Beynin fonksiyonu olan düşünme, iki farklı seviyede ortaya çıkmaktadır. **Düşük seviye ve yüksek seviye**. Düşük seviyede düşünme; bir bilgiyi öğrenme ve alışkanlık haline getirmekten ibaret iken, yüksek seviyede düşünme ayrıca, bilginin analiz, sentez ve değerlendirilmesi aşamalarını da kapsamaktadır (Bloom BS, 1984, Cotton K, 1991).

Başka bir tanımlamayla düşünme şekilleri, “**geri planda düşünme (background thinking), otomatik düşünme veya idare edici düşünme**” ile “**bilinçli düşünme**” olarak da sınıflandırılır. “Geri planda düşünme, günlük yaşamın akışı içerisinde otomatik olarak yapılan idare edici bir düşünmedir. Trafikte araç kullanmaya benzetilir. Davranışlara trafikteki diğer araçlara göre anlık kararlar verilir, kırmızı ışıkta durulur, yeşil ışıkta geçilir. Yol levhalarına bakılarak kararlar verilir, ancak yol haritası tarafınızdan yapılmaz. Bilinçli düşünme ise, “**harita yapma**” ile ilgilidir. Konuyu inceler ve haritasını çıkartırsınız. Haritayı nesnel ve yansız bir şekilde yaparsınız. Bunu yapmak için geniş bir görüş açısına sahip olmanız gerekir. Bu da karşınıza çıktıkça yol levhalarına tepki vermektен çok daha farklı bir şeydir. Yeni bir yol yapma ile ilgilidir. Burada önemli olan dikkati belirli bir noktaya yönlendirmek ve bunu yapabilecek bir yöntemle sahip olmaktır. Özetle, “harita yapıcı” tür düşünme, o anki ortamdan uzaklaşmayı gerektirir” (De Bono E, 1997).

Fonksiyon ve kapasitesine göre düşünmeyi, **istemsiz ve istemli düşünme** olarak gruplandırabiliriz. İstemsiz düşünme; sıradan ve kalitesiz düşünmedir. Bloom'un sınıflamasına göre "düşük seviyede" düşünmedir. İstemli düşünme ise, disipline edilmiş, kaliteli, gizli bilgiyi açığa çıkartan, yenilikçi, "yüksek seviyede" düşünmedir.

Düşünme fonksiyonu ve kapasitesi, istemsiz düşünmeden istemli düşünmeye doğru sürekli ve sınırsız bir şekilde geliştirilebilir. Böylece beyin kapasitesindeki kullanma oranı artar. Tahminlere göre; sokaktaki insan, beyin kapasitesinin %1'ini, okuma yazma ve beyin faaliyetleri ile uğraşan kişiler %4-5'ini ve dahiler %10-15'ini kullanabilirler. Ortalama bir insan, günde 65 000 düşünce kullanır. Bu düşüncelerin %95'i bir gün önceki düşüncelerle aynıdır. Bunlar istemsiz, kontrol dışı olan ve bireyin günlük yaşamını "alışkanlık" halinde düzenleyen düşüncelerdir (Kavaklı AE, 2005).

İstemsiz Düşünmenin Özellikleri

- a. İnsan zihninin sürekli, sıradan bir davranışı şeklindedir. Aklın ve zekânın doğal, istemsiz bir eylemidir.
- b. Yapılandırma gereği duyulmadan kendiliğinden gerçekleşir, kendiliğinden geçer. Başlatma ve bitirme kontrollü değildir.
- c. Ön yargılar ve ön kabullere dayanır, bilgiye dayanmaz. Bilgi verici değildir.
- d. Amacı ve hedefi yoktur. Sadece basit ve acil ihtiyacı karşılar.
- e. Şartlar zorlaşırsa gerekli ihtiyaçları karşılayacak kapasitede değildir.
- f. Kısmidir, bütünü temsil etmez. Doğruluğu bizim doğru bilgimiz kadardır (Elder L, 2003).

İstemsiz düşünmede duyma, algılama veya farkında olma süreçlerinin sonunda olay veya nesnenin bize ilettiği bilgi elde edilmiş olur. Ancak henüz karar verme veya eylem söz konusu değildir. Olup biten her şey, bir saniyeden kısa bir zamanda, yaklaşık 100–400 mikro saniye içinde gerçekleşmiştir. Bundan sonraki süreç karar vermek ve gerekiyorsa bir eylemde bulunmaktır. İstemsiz düşünmede eylemler de istemsizdir. Kontrolsüz,

reflekse bağılı bir tepki şeklindedir. İstemsiz eylemler genellikle tehlike anında savunma mekanizmasının doğal bir gereğı olarak gerçekleşir (Akkurt D, 2001).

İstemli Düşünmek

- a. Bir amaca yönelik olan,
- b. Bulguları, gerçekleri, fikirleri anlamaya yönelik olan,
- c. Soruların cevaplarını bulmaya, problemleri çözmeye, konuları açıklamaya yönelik olan, tespitlere, kavramlara ve sonuçlara götüren,
- d. Bir “sistem içerisinde” ve “bilinenleri zihin süzgecinden geçirip koordine ederek” yapılan düşünme şeklidir.

İstemli Düşünmenin Özellikleri

- a. Amaçlar oluşturulur.
- b. Bilgiler, kavramlar, toplanır.
- c. Anlamlar, neticeler çıkartılır.
- d. Öneriler, varsayımlar oluşturulur.
- e. Düşünme sonucunda bir bakış açısı gelişir (Elder L, 2003).

İstemli Düşünmenin Yöntemleri

İstemli düşünmede bütün aşamalar ve eylem kararı, göreceli olarak daha karmaşık bir süreçtir. Olay, konu veya nesnelere alınan, en azından algılama veya farkında olma şeklindeki bilginin, başlangıç noktası oluşturduğu durumlarda iki farklı yöntemle düşünmek mümkündür. Bunlar;

1. Analiz, tümden gelim yöntemi,
2. Sentez, tüme varım yöntemidir.

Konunun bileşenlerini ve bileşenler arasındaki ilişkileri anlamak için “ayrıntılar üzerinde çalışmak” analiz yöntemidir. Konunun bileşenlerine ve bileşenler arasındaki ilişkilere dayanarak “bütünü açıklamaya çalışmak” da sentez yöntemidir (Akkurt D, 2001).

KRİTİK VE ANALİTİK DÜŞÜNME

Bütün bu tanımlamaların sonucuna göre kritik-analitik düşünmek; **bir konuyu, sorunu ya da problemi alt başlıklarına ayırıştırıp tümünden gelimle ve her bir başlığı ayrı ayrı irdeleyip eleştirerek ve her biri arasındaki bağlantıları gerçekçi kanıtlarıyla ortaya koyarak, yani tüme varımla düşünmek ve değerlendirmektir.**

Bu anlamdaki kritik-analitik düşünme, sadece tepkisel ve eleştirel düşünme değildir. Batıda gelişen eleştirel düşünme görüşünü, düşünmenin tek biçimi olarak algılamak yanlıştır. İnisiyatif kullanmak, planlama yapmak ve uygulamada bulunmak gibi gereksinimlerin hiçbirisi tepkisel düşünme kullanılarak başarılamaz. Bu nedenle uygulamaya yönelik düşünmeyi kapsayacak şekilde “uygulama becerilerini” tanımlayan kavramlar da geliştirilmiştir (De Bono E, 1997).

Bu nedenle kritik analitik düşünmenin **uygulamadaki (istilâh) anlamı** da önemlidir. Bu anlam içerisinde “sorunu çözmek” de vardır. Bu açıdan bakıldığı zaman, kritik ve analitik düşünme; “bireysel kariyerimizin veya toplumsal hayatımızın, her yönü hakkında daha iyi düşünür olmaktır. Kabul edilmesi için bize önerilen herhangi bir şeyin, gerçeğe uygun olup olmadığının ortaya çıkartılması için sorgulanması ve test edilmesidir. Önce sorgulamak daha sonra kabul veya reddetmektir” (Wikipedia, 2006).

Yaşantımızdaki bir başka analitik düşünmeyle ilgili somut tanım, “... ayaklarımıza baktırıp, bize tokat atmak isteyenlerin niyetini anlamak ve gereğini yapmaktır”.

Bir başka uygulaması, İslam inancının temel kuralı olan **“La ilahe illallah”** dadır. “La ilahe illallah” cümlesi analiz edilirse, iki bölümden oluşmaktadır. “La ilahe”, ilah yoktur. Önce her şey reddedilir, “hiçbir ilah yoktur”. Sonra, “illallah” ancak “Allah” vardır. Kabul edilebilir olan tek “Allah”tır. Kritik-analitik düşünmenin temel koşulu olan sorgulama, İslam inancının ana unsurunda görülmektedir. “La ilahe” ile her şey önce

değerlendirilir ve yanlışlar reddedilir, daha sonra “illallah” ile ancak ve sadece “Allah vardır” kabul edilir.

Kritik analitik değerlendirme ile ilgili bir başka uygulama ise; bireyin “eşyaya, insana ve Allah’a bakışındadır”. Bütün dinler, sistemler ve felsefeler arasındaki fark ve kavga, bu üç unsura bakıştaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. İslam ile diğer dinler, komünizm, kapitalizm, demokrasi ve benzeri sistemler arasındaki temel farklılıklar analiz edildiğinde, bu üç noktadaki farklılık ve doğru bakış açısından sapmalar görülür.

Bilgilerimizi, inançlarımızı, amellerimizi, düşünce, duygu ve kanaatlerimizi, davranışlarımızı, fikri ve ruhi yapımızı sağlam, sahîh, ana kaynaklara uygun hale getirmeliyiz. Bu amaçla kendimizi sürekli sorgulamalıyız. Bilgi dağarcığımızı delillerle, ilmi dayanaklarla zenginleştirmeliyiz. Her türlü hurafeden, bidatlerden, yozlaşmış geleneklerden ve çağdaş yanılgılardan, fitnelerden uzak durmalıyız. Böylece, sloganik düşünce ve söylem tarzından uzak, derinlikli bir düşünce bütünlüğü kazanılabilir.

“Kritik-Analitik Düşünme, bütünü görebilme çalışmasıdır. Kişinin inançlarına ve eylemlerine temel teşkil eden fikirlerin, uygulamaların, analizlerin veya deneylerden elde edilen bilgilerin değerlendirilmesinde, mantıksal ve bilimsel disiplinlerin uygulanmasıdır. Kritik-Analitik Düşünme, düşüncelerin kriterli olması veya kriterlere uyarak düşünme sürecinin yerine getirilmesidir. Kritik-Analitik Düşünme özel bir davranış olarak ve bir sisteme uyularak yapılır. Bu kazanılabilecek bir beceridir ve edilgenlikten etkin bir duruma geçme sürecidir. Kritik-Analitik Düşünme, etkili öğrenmenin ve üretken yaşamın temelidir. Yaptığımız işlerin doğruluğu, düşüncelerimizin doğruluğu veya doğru düşünme yeteneğimizle orantılıdır. Doğru düşünme becerisine sahip olunursa, işlerin kalitesi, dolayısıyla, hayatın kalitesi de artar. Düşüncelerde mükemmellik, sistematik düşünme ile elde edilebilir” (Elder L, 2003).

Kritik-Analitik Düşünme kısaca, kendi kendini yönlendiren, disipline eden, yöneten ve test edip doğrulayan düşünme şeklidir. Kritik-Analitik Düşünmek, daha iyi düşünebilmek için, “düşüncen hakkında düşünmektir”. Bu konuda iki kritik nokta vardır:

- a. KAD sadece düşünmek değildir, aynı zamanda “kendi kendini geliştirmeni sağlayan” düşünme şeklidir.
- b. Kişinin düşünme becerisinin gelişmesi, doğru düşünme standartlarını kullanma becerisi ile kazanılır.

Kritik analitik düşünebilen bir kişi, önemli sorunları ve olayları doğru ve kesin bir şekilde formüle ederek çözer. Alternatif düşünceler ve sistemler hakkında açık fikirlidir (Elder L, 2005).

Kritik-Analitik Düşünme becerisine sahip olan kişi;

- Yeni fikirlere açıktır
- Hakkında bilgi sahibi olmadığı bir konuda yorum yapmaz.
- Bir konu hakkında daha fazla bilgiye ihtiyacı olduğunda bilir.
- Gerçek olanla “gerçek olabilecek” arasındaki ayrımı görür.
- Cümlelerin anlam taşıyan birer kurgu olduğunu, aynı kelimelerin farklı manalar taşıyabileceğini bilir.
- Kendi gerekçelerinde büyük ve yaygın hatalardan kaçınır.
- Gerçeği anlayana kadar soru sorar.
- Matematiksel düşünce ile duyuşal düşüncenin ayrımını yapar.
- Diğer insanları doğru anlayacak ve kendini başkalarına doğru anlatabilecek kelime hazinesine sahip olmaya çalışır.

KRİTİK-ANALİTİK DÜŞÜNMENİN TEMEL ÖZELLİKLERİ VE KRİTERLERİ

Kritik analitik düşünen bireyin, entelektüel hassasiyetin özü olan şu özellikleri taşıması gerekir (Elder L, 2005).

- a. **Tarafsızlık:** Analitik düşünen bireyler tarafsız olmak için gayret sarf ederler.
- b. **Tevazu:** Analitik düşünen bireyler, bildiklerini bilmediklerinden ayırt etmeye çalışırlar ve bilmediklerini kabul ederler.

- c. **Cesaret:** Analitik düşünen bireyler, popüler de olsa yanlış inançlara karşı çıkma cesareti gösterirler.
- d. **Empati:** Analitik düşünen bireyler, kendilerinden farklı olan bakış açılarına saygı duyma kapasitesine sahiptirler.
- e. **Dürüstlük:** Analitik düşünen bireyler, kendileri için geçerli gördükleri temel kuralları başkaları için de isterler.
- f. **Gayret:** Analitik düşünen bireyler, karmaşık ve çok açılımlı pozisyonlar karşısında yılmazlar.
- g. **Amaca inanmak:** Analitik düşünen bireyler, iyi muhakemenin, amaçlı bir yaşam ve daha adil bir dünya oluşturmanın anahtarı olduğunu bilirler.
- h. **Özerklik:** Analitik düşünen bireyler, kendi düşünceleri, inançları ve değerleri hakkında sorumluluk almayı bilirler. Özgüven sahibidirler.

Kritik analitik düşünmenin yöntem, süreç ve sonuçlarında şu kriterler bulunmalıdır: (Richard P, 2004).

- a. **Açıklık:** Konu anlaşılabilir, ayrıntılandırılmış, anlamı kavranabilir olmalıdır.
- b. **Doğruluk:** Gerçek, doğruluğu kontrol edilebilen ve hatasız olmalıdır. Bir şeyin açık olabileceği ancak doğru olmayabileceği unutulmamalıdır.
- c. **Kesinlik:** Detayların gerektirdiği “özelliğe” sahip olmalı, mümkün olan en detay özellikleri taşınmalıdır. Bir şeyin hem açık hem de doğru olabileceği ancak kesin olmayabileceği unutulmamalıdır. Derecesi kesin olmayan bir bardağın içerisindeki “sıcak su” gibi.
- d. **İlişki:** Sorun ile veriler arasında ilişki olmalıdır. Yoğunlaşma ana soruna yönelik olmalı, bilgiler de problemle ilişkili olmalıdır.
- e. **Derinlik:** Kompleks ve birden fazla ilgi arasındaki ilişkiyi kurabilmelidir. Problemi zorlaştıran faktörler ve çözümündeki zorlukları tespit etmiş olmalıdır.
- f. **Geniş görüşlülük:** Birden fazla bakış açısı taşınmalıdır. Soruna yaklaşımda ve çözüm önerilerinin oluşturulmasında tek yöntemin dışında alternatif önerilere açık olmalıdır.

- g. **Mantık:** Mantık kuralları kullanılmalıdır. İlk cümle ile son cümlenin uyumu, sonuçların bulgular tarafından desteklenmesi, sebep, sonuç ve önermeler arasında mantık ilişkisi olmalıdır.
- h. **Anlamlılık:** Önemli olan bölüme, temel soruna yoğunlaşmalıdır. En önemli sorunun tespit edilmesi ve toplanan verilerden hangilerinin önemli olduğu belirlenmelidir.
- i. **Makul olma:** Sonuç iyilik amaçlı, hak verilebilir olmalıdır. Sonuç meşru, başkasına zarar vermeyen, başka doğru bakış açılarını da yansıtan, haksızlık etmeyen özellikler taşınmalıdır.

KRİTİK-ANALİTİK DÜŞÜNMENİN AŞAMALARI

Sorunu anlama ve çözmeyi kapsayan eylemli kritik analitik düşünmenin aşamaları:

1. Bilgi toplamak,
 2. Mevcut durumu anlamak,
 3. Sorunu alt gruplara ayırtmak,
 4. Olayı tanımlamak,
 5. Sorunun çözümü için hedef belirlemek,
 6. Uygulanacak yöntemi belirlemek ve uygulamak,
 7. Sonuç ile ilgili analiz yapmaktır.
- Bilgi toplamak aşamasında; tarafsız olmak, doğru bilgi kaynaklarını seçmek, doğrudan bilgi toplamak ve birden fazla bilgi kaynağına başvurmak önemlidir.
 - Mevcut durumu anlamak aşamasında; 5N-1K olarak formüle edilen sorulara cevap vermek, problemden kaynaklanan temel soruyu iyi tespit etmek, soruları olabildiğince açık ve kesin ifadelerle belirlemek, cevapları gerçekçi, duygusallıktan uzak ve ön yargısız değerlendirmek önemlidir.
 - Sorunu alt gruplarına ayırtma aşamasında; alt gruplar, soruna etkili olan faktörlere göre sınıflandırılmalı, önemlerine göre gruplandırılmalı, diğer durumlarla ilişkilerine göre değerlendirilmelidir.

- Olayı tanımlamak aşamasında; görülen sebeplerin gerçek olup olmadığı, sonuçların gerçek olup olmadığı, başka beklenen sonuçların bulunup bulunmadığı, olayı kimin, neden ve nasıl yaptığı gibi temel sorulara tarafsız ve doğru cevaplar verilerek olay gerçek anlamda tanımlanmalıdır.
- Sorunun çözümü için hedef belirlemek aşamasında; amaç ve hedef, açık ve net olmalıdır. Varsa, benzer amaçların ayrımı yapılmış olmalıdır. Mevcut veriler, istatistikler, bilimsel gerçekler, geçmiş olaylar ve geleceğe ilişkin tahminler göz önünde bulundurulmalıdır. Göz önüne alınması gereken başka bir yaklaşım olup olmadığı kontrol edilmelidir.
- Uygulanacak yöntemi belirlemek ve uygulamak aşamasında; hedefe ulaşmak için kullanılacak yöntem ile ilgili gerekli bilgileri uygun yöntemlerle toplamalı, uygulama aşamaları belirlenmeli ve uygulama takvimi yapılmalı, gerekli koordinasyonlar sağlanarak kararlılıkla uygulanmalıdır. Uygulama sırasında belirli aşamalarda amaca uygunluk açısından kontroller yapılmalıdır.
- Sonuç ile ilgili analiz yapma aşamasında; uygulama sonuçları çeşitli boyutları ile değerlendirilmeli, hedefe ulaşıp ulaşılmadığı tarafsızca tespit edilmeli, hedefe ulaşamamış ise nedenleri tespit edilmeli, nerelerde hata yapıldığı belirlenmeli, gerekli ise değişiklikler yapılarak yeniden uygulama yapılmalıdır.

KRİTİK-ANALİTİK DÜŞÜNMEYİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Olumlu etkileyen faktörler:

1. **Bilgi sahibi olmak:** Bu konuda bilgi kaynakları ve bilgiye ulaşabilme sorunları ortaya çıkmaktadır. Bilgi kaynakları sırasıyla üçe ayrılabilir.
 - a. Deneysel bilgiler: Beş duyumuza hitabeden, tekrarlanabilen, laboratuarda gözlemlenebilen vs gibi özellikleri olan bilgilerdir. Fizik, kimya ve biyoloji alanındaki mikro ve makro seviyedeki, genellikle dış görünüş ve işleyişle ilgili bilgiler bu kapsamda değerlendirilebilir.

- b. Felsefe kaynaklı bilgiler: Deneysel bilgilerin dışında kalan ancak henüz kanıtlanamayan konularla ilgili, genellikle gerekli bilgi birikimi olan kişilerin gözlem ve yorumlarına dayanan açıklayıcı bilgilerdir.
- c. Dini kaynaklı bilgiler: Yaratıcıdan yaratılanlara gönderilen bilgilerdir. Yaratılanların yaşamlarında ihtiyaç duyacakları konular ile geçmiş, mevcut durum ve gelecek hakkındaki konuları kapsar. Bu anlamda değiştirilmemiş dini kaynaklı bilgiler geniş yelpazede çok önemli bilgi kaynaklarıdır. Geçen yüzyılda modern toplum, dini kaynaklı bilgileri “dogmatik” nitelmesi ile reddederken, son birkaç on yıldır “post-modern” dönemde dini kaynaklı bilgiler yeniden ilgi ve yaygınlık kazanmaktadır.

Bilgi sahibi olmak için bilgiye ulaşmak gerekir. 20. yüzyılın sonlarına kadar bilgiye ulaşmak kısmen zordu. Bilginin yayılma araçları gelişip çeşidi arttıkça, ona ulaşma imkânları da arttı. Sadece bilgelerin bilgiyi yaydığı, el yazma eserlerin tek bilgi kaynağı olduğu dönemlerden, gazetelerin, radyo ve televizyonun hatta internet ortamının bilgiye ulaşma kaynağı olduğu bir dönemde yaşıyoruz. Artık savaşlar canlı olarak izlenebiliyor, söyleyecek sözü olan, internet üzerinden mesajını anında hedef kitlesine ulaştırabiliyor. İletişim çağındayız. Artık bilgiye ulaşmak da önemli bir sorun değil. Hatta fazla bilgiye maruz kalma ve yönlendirilme riski sonucu, doğru bilgiye ulaşmak bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

2. **Bilgiyi doğru kullanabilmek:** Önemli olan, bilgiye ulaştıktan sonra onu doğru değerlendirebilmek ve yeni bilgiler üretebilmek becerisidir. Bu noktada kritik ve analitik düşünme becerisinin önemi yine ortaya çıkmaktadır. Yani sistematik düşünme becerisi öne çıkmaktadır. Bilgi sahibi olmak yeterli değildir. Bilgi sahibi olmak önemli, doğru bilgi sahibi olmak zorunludur. Ancak, bilgiyi doğru kullanabilmek daha da önemlidir.
3. **İradeli olmak:** En önemli tehlike tembelliktir. Bütün engeller iradeli olmakla aşılabılır. İnsan, zeka ve bilgisi ile değil, iradesi ile yükselir. Devamlı ve düzenli

çalışmalarla büyük başarılar elde edilebilir. Okulların bilgi vermek yanında zihin gücünün terbiyesine yönelmeleri gereklidir (Coşan ME, 1992).

Olumsuz etkileyen faktörler:

Kritik analitik düşünmeyi olumsuz etkileyen faktörler iki gruba ayrılabilir: Bireysel (iç) faktörler ve çevresel (dış) faktörler.

1. Bireysel faktörler:

- a. **Önyargı.** Kritik analitik düşünmeyi olumsuz etkileyen belki en önemli bireysel faktör önyargılı olmaktır. Düşünmeden hemen karar verdirir. Toplumlara, gruplara, bireylere, çevremize karşı önyargılı olunabilir. Ön yargı insanın kendi hatasını görmeden başkasının hatasının üzerine gitmesine de neden olur. Ön yargılar olaylara duygusal yaklaşımlara da neden olabilir.
- b. **Arzular.** Benmerkezcilik. Benmerkezci düşünce, insanlarda doğuştan bulunur. İnsan aklı, doğal olarak bencildir. Bilinçaltında yer aldığı için, insanlar benmerkezci olduğunun farkında değildir. Benmerkezciliğin iki esas fonksiyonu vardır. Birisi, yalnızca kendine hizmet eden bir dünya görmek, sürekli takdir beklemek, hatta başkalarının ihtiyaçları ve hakları pahasına, bencil isteklerinin peşine düşmektir. Diğer de, yanlış da olsa, inançlarını koruma arzusudur. Bu da düşüncenin değişmezliğine sebep olur.
- c. **Taraf tutmak.** Toplum merkezcilik. Toplum merkezci düşünce, benmerkezci düşüncenin direkt bir uzantısıdır ve iki temel eğilimden kaynaklanır. Başkalarının istek ve ihtiyaçlarına saygı duymaksızın kendisinin ya da kendi grubunun çıkarlarını elde etmek ve grubun inançlarını ve tutumlarını sorgulamadan mantıklı bulmaktır. Bu nedenle, çoğu insanlar “sürü” mantığı ile gruplar içinde yer alır ve genellikle bundan etkilenirler.
- d. **Amaçsız olmak.** İnsanların mevcut duruma alışmalarıdır.

e. **Teslimiyetçilik.** Aslında sorumluluğu başkalarına yüklemektir.

2. **Dış faktörler:** Burada da çok önemli iki konu vardır.

a. Bunlardan birisi **enformasyon kirliliği**, bilgi kirliliğidir. Son dönemde dünya daki önemli değişimlerden birisi “iletişim devrimi” olarak tanımlanır. Bilgiyi sektör halinde insanlara sağlayan ve kültürel, ekonomik ve sosyal alanlarda insanları yönlendiren kuruluşlar vardır. Binlerce haber bu iletişim kanalları ile toplumlara dayatmak ve toplumlar sürekli yönlendirilmektedir. Dünya daki 4 ajansın her gün en az 100 bin kelimelik haber yaydığı, böylece dünyayı yönlendirdiği düşünülür.

b. Analitik düşünmeyi olumsuz etkileyen faktörlerden bir diğeri de **propagandadır**. Propaganda bir amaca hizmet eden çok belirli bir mesaj sunumudur. Propaganda kelimesi reklâmın tersine kuvvetli bir “olumsuz” anlam taşır. Kelimenin daha dar ve sık kullanılan anlamıyla; politik bir amacı veya iktidarın çıkarlarını destekleyen, bilerek çarpıtılmış veya saptırılmış bilgiye denir. Sansürün tersidir. Propagandayı diğer metotlardan ayıran, propagandacının halkın fikrini ikna etme ve anlatma yerine kandırma ve kafa karıştırmayla değiştirme isteğidir. Propagandada, sosyal psikoloji araştırmalarına dayanan bazı teknikler kullanılır. Propaganda genellikle kaynağına göre sınıflandırılır.

i. Beyaz propaganda'nın kaynağı bellidir.

ii. Kara propaganda dost bir kaynaktan geliyormuş gibi görünür ama gerçekleri tersyüz eder.

iii. Gri propaganda tarafsız bir kaynaktan gelir gözükür ama aslında karşı taraftan gelmektedir. Eleştirel–analitik kimlikli propagandadır. (Propaganda, 2005).

KRİTİK-ANALİTİK DÜŞÜNMENİN KAPSAMI

Kritik-analitik düşünmenin kapsamı çeşitli açılardan gruplandırılabilir.

1. **Zamana bağlı:**

- a. Problem-olay olmadan önce kritik analitik düşünmek
 - i. Proaktif düşünmek, önceden mevcut verileri değerlendirerek geleceği tahmin etmektir.
- b. Problem-olay olduktan sonra kritik analitik düşünmek
 - i. Problemi anlamak, olayı tanımlamaktır.
 - ii. Problemi çözmek, sorunu çözmek için gerekli sistematik düşünme aşamalarını uygulamaktır.

2. İçeriğe bağlı:

- a. İçeriğinde en az; amaçlar, gerekli bilgiler ve belgeler, alternatif önermeler, sonuç ve uygulamalar olmalıdır veya
- b. İçeriğinde en az; bilgi, önerme ve eylem olmalıdır veya
- c. İçeriğinde en az; misyon, vizyon ve aksiyon olmalıdır, veya,
- d. İçeriğinde en az; kim, ne, nerede, ne zaman, neden ve nasıl sorularının cevabı olmalıdır.

3. Sonuçlara bağlı:

- a. Eylemsiz Kritik analitik düşünme: Sadece olayı anlamaya, tanımlamaya yönelik olarak yapılan düşünsel faaliyettir. Şu aşamalardan oluşur:
 - i. Bilgi toplamak (kim, ne, nerede, ne zaman, nasıl, neden)
 - ii. Mevcut durumu veya sorunu tanımlamak
 - iii. Sorunu bileşenlerine ayırştırmak
 - iv. Bileşenleri eleştirerek değerlendirmek
 - v. Sorunun bütünü görmek, olayı tanımlamak
- b. Eylemli kritik analitik düşünme: Sorun tanımlandıktan sonra, sorunu çözmeye veya ortadan kaldırmaya yönelik olarak yapılan düşünsel faaliyettir. Şu aşamalardan oluşur:
 - i. Amacı oluşturmak, sorunun nasıl çözüleceğine ilişkin hedef belirlemek

- ii. Hedefe ulaştırabilecek bilgi ve belgeleri toplamak
- iii. Bilgi ve belgeleri değerlendirerek anlamlar çıkarmak
- iv. özüm yollarına ilişkin önermeler oluşturmak
- v. Önermeler arasından sorunu çözecek karşı eylemi oluşturmak

4. Uygulama alanına bağlı:

- a. **Bireysel KAD uygulamaları: “Proje Anlayışı İle Yaşamak”** ya da **“Nitelikli insan gücü:** Bir topluluğun gücü, bünyesindeki fertlerin-bireylerin üstün nitelikli, iyi eğitimi, kendini yetiştirmiş ve sürekli geliştiren kişiler olmalarıyla orantılıdır. Bu kişiler, iç hayatları ve sosyal çevrelerinde saygı uyandırır, topluma örnek teşkil ederler. Ürettikleri hizmetler de nitelikli ve etkili olur. Bu bağlamda gerek kişisel gayretler, gerekse çeşitli eğitim organizasyonlarıyla "Kişisel Gelişim" süreçleri sabır ve ciddiyetle yürütülmelidir”.

 - i. Bireysel gelişim çalışmaları yapmak: Kişisel kabiliyetleri bilmek, kelime hazinesini geliştirmek, görüş açısını genişletmek vb. bireysel becerilerde proje anlayışı ile sistematik yaklaşımlarda bulunmak.
 - ii. Gündelik hayata tatbik etmek: İç, aile ve sosyal hayatımızda, zaman yönetimi ve faydalı ilişkiler kapsamında kazanılan becerileri kullanmak.
 - iii. Kişisel hayat planını yapmak: Günlük, aylık, yıllık ve dönemsel planlar yapmak ve kişisel gelişme alanlarını planlamak.

- b. **Sosyal KAD uygulamaları:** Toplumsal eğitim-gelişim çalışmaları kapsamında, sürdürülebilir toplum, yönlendirilebilir toplum, toplumsal değişim süreci, yenedünya düzeni, yeni insan-yeni toplum modeli ve 3. bin yılda geliştirilmesi gereken konseptler hakkında analitik düşünme yöntemlerini kullanmak.

KRİTİK-ANALİTİK DÜŞÜNME NASIL YAPILMALIDIR?

Herhangi bir konuda kritik analitik düşünme yöntemini uygulamak için, birbirine bağlı ve birbirinin devamı niteliğinde olan iki ana yaklaşım uygulanmalıdır. “**Sorunu anlama**” ve “**sorunu çözme**” yaklaşımları.

Sorunu anlamak

Bu aşamada yapılması gerekenler şunlardır.

1. **Bilgi topla:** Sorun ile ilgili bütün bilgi ve belgeleri değerlendirerek konu hakkında detaylı bilgi sahibi olmak.
2. **Mevcut durumu tanımla:** Sorunun veya olayın boyutu, olumlu ya da olumsuz faktörler gözden geçirilip mevcut durumu bütün yönleri ile kavramak.
3. **Alt başlıklara ayırıştır:** Konunun detaylarına ulaşabilmek için alt başlıklarına ayırıştırıp, her bir başlığı ayrı ayrı değerlendirmek.
4. **Olayı tanımla:** Her türlü faktörü değerlendirdikten sonra konunun tam olarak anlaşılması ve tanımlanmasıdır.

Sorunu çözmek

Bu aşamada yapılması gerekenler şunlardır.

1. **Amacını belirle:** Sorunu nasıl çözeceğine ilişkin bir amaç ve hedef belirlemek.
2. **Amaca yönelik bilgileri topla:** Ulaşmak istenilen amaca yönelik bilgi ve belgeleri değerlendirerek konu hakkında detaylı bilgi sahibi olmak.
3. **Önermeler oluştur:** Amaca ulaştıracak alternatif önermeler oluşturmak.
4. **Yöntemi belirle:** Alternatif önermeler arasından en doğru, en kolay, en hızlı, en ekonomik gibi özellikleri göz önüne alarak birisini belirlemek.
5. **Sorunu çöz:** Seçilen yöntemi uygulamaktır.

TABLolar

Tablo: 1. Düşünmenin Sınıflandırılması ve özellikleri

İstemsiz düşünme	İstemli düşünme
1. Bilgi sahibi olma	1. Bilgiyi analiz etme
2. Öğrenme şeklinde anlama	2. Verilerden sentez oluşturma
3. Alışkanlık şeklinde uygulama	3. Değerlendirip sonuç çıkarma

Tablo: 2. Karşılaştırma

İstemsiz düşünme	İstemli düşünme
1. Soruna genel bir tanımlama yaparız	1. Sorunun temeline odaklanırsınız
2. Hemen bir cevap oluştururuz, genelleme yaparız	2. Olabilecek bütün muhtemel cevapları düşünmeye başlarız
3. Cevabımızı destekleyecek gerekçeleri düşünürüz	3. Her bir cevabı destekleyecek gerekçeleri düşünmeye çalışırız
4. Başka cevapların niçin yanlış olduğu hakkında kararsızız	4. Zayıf gerekçeli olan cevapları atarız
5. Cevabımızın kesin doğru olduğu, diğerlerin desteklenemeyeceği duygusunu taşırsınız	5. En iyi gerekçeyle desteklenen cevabı seçeriz
6. Cevabımızın gerekçelerinde zayıf noktaları hakkında düşünmek yerine, onu savunmaya çalışırız	6. Tercihimiz sorgulanırsa gerekçelerini verir ve diğer cevapların neden yanlış olduğunu anlatırız
7. Birisi bize kendi cevabının niçin daha doğru olduğunu söylemeye çalışırsa onun gerekçelerini görmezden geliriz	7. Gerekçemizde bir zayıflık gösterilirse doğru olup olmadığı hakkında karar vermeden önce dikkatlice düşünürüz
8. Bütün diğer eksikliklerine rağmen, onun hakkında soru sorulması halinde bozuluruz	8. Eğer birisi farklı bir tercih için yeni bir gerekçe getirirse düşüncemizi değiştirip değiştirmeyeceğimize karar vermeden önce dikkatlice düşünürüz

Tablo: 3. Kritik analitik düşünmek nelerdir?

<ul style="list-style-type: none">• Proaktif düşünmektir• Problemi anlamaktır• Problemi çözmektir• Sistemli düşünmektir• Kelime hazinesine sahip olmaktır• Doğru soru sorabilmektir• Her şeyi merak etmektir• Yeni fikirlere açıklıktır• Hedefe kilitlenmektir• Bilginin sentezini yapmaktır• Fikir üretmektir• Kanıtsız karar vermemektir• Tarafsızlıktır• Ön yargılı olmamaktır• Bilmediğinin tevazusudur• “Sürüye” katılmamaktır	<ul style="list-style-type: none">• Gerçekle, gerçek olma ihtimali olanı ayırmaktır.• Mantıklı ile duygusal kararı ayırmaktır• Yanlışta cesaretle karşı çıkabilmektir.• Farklı düşünceye empatidir.• Düşüncesinin sorumlusu olabilmektir.• Hemen onaylayıcı olmamaktır.• Bilgi sahibi olmadan yorum yapmamaktır.• Sorgulamaktır,• Test etmektir,• Gereğini yapmaktır.• Bilişsel, duyuşsal ve davranışsal etkinliktir.
--	---

Tablo: 4. Soruna Kritik analitik yaklaşım

Sorunu anlama	Sorunu çözme
1. Bilgi topla	1. Amacını belirle
2. Mevcut durumu tanımla	2. Amaca yönelik bilgileri topla
3. Alt başlıklara ayırıştır	3. Önergeler oluştur
4. Sorunu tanımla	4. Yöntemi belirle
	5. Sorunu çöz ve değerlendir

KAYNAKLAR:

1. Akkurt D, 2001, “Düşünme ve Yaratıcılık”, (Online) www.ak-kurt.com
2. Benjamin S. Bloom, 1984, Taxonomy of educational objectives. Published by Allyn and Bacon, Boston, MA. by Pearson Education
3. Cotton K, 1991, Teaching thinking skills, (online) [http:// www.nwrel.org/scpd/sirs/6/cu11.html](http://www.nwrel.org/scpd/sirs/6/cu11.html)
4. Coşan ME, 1992, Türk Dili ve Kültürü, 2. Baskı, Seha Neşriyat, İstanbul
5. Edward De Bono, 1997, Altı şapkalı düşünme tekniği. Remzi Kitabevi, birinci basım, İstanbul
6. Elder L. Richard P. 2003, “Analytical Thinking”. The Foundation for Critical Thinking, Second edition, California
7. Elder L. Richard P. 2005, “Critical Thinking Competency Standards”. The Foundation for Critical Thinking, California
8. Kavaklı AE, Saygılı S, 2005, Beyin gücünü etkili kullanma sanatı, 3. Baskı, Nesil Yayınları, İstanbul,
9. Ned Herman, The Whole Brain Business Book, McGraw-Hill, 1996
10. Propaganda, www.propagandacritic.com/articles/about.html
11. Richard P. and Elder L. 2004, “Critical Thinking Concepts and tools”. The Foundation for Critical Thinking, California
12. Türk Dil Kurumu, 1988, Türkçe Terimler Sözlüğü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
13. Wikipedia, http://en.wikipedia.org/wiki/Critical_thinking
14. Yeğın A, 1989, Osmanlıca-Türkçe Yeni Lügat, Hizmet Vakfı Yayını, İstanbul

NOT: Bu el kitabının hazırlanmasına katkıda bulunan Prof. Dr. Ahmet Zeki ŞENGİL'e teşekkür ederiz.